

# DERBEND YERLEŞMELERİNİN YER SEÇİMİ ÜZERİNE BİR SINIFLANDIRMA

*Dr. Nuriye GARİPAĞAOĞLU*

*M.Ü. A.E.F Coğrafya Bölümü, Doçent*

## I. GİRİŞ

Bilindiği gibi derbentler, Osmanlı İmparatorluğu'nun kullandığı iskan ve yerleştirme metodlarından birisidir. Bu metotla başı boş dolaşan yerleşmemiş nüfus, toprak sahibi yapılarak, bir taraftan bu topraklar ziraata açılıyor, bir taraftan da iç iskan meselesi çözülmeye çalışılıyordu. Daha önemlisi derbentler, yol boyunca bir emniyet zinciri olarak kuruluyorlardı. Her derbent belli bir iskan topluluğunun sürekli olarak oturacağı bir yer olduğundan, derbencilere iskan olabilecek ve ziraat yapabilecek ölçüde arazi dağıtılıyordu. Ancak bu arazinin ihtiyaca cevap vermesine dikkat ediliyordu. Ayrıca bu arazinin tımar, zeamet ve vakıf arazisi olmaması gerekiyordu. Yerleşim bölgeleri dışında olan bazı derbentleri ise, yeniden yerleşme noktaları olarak düşünülerek, buraların nüfuslandırılması sağlanıyordu. Derbentlere yerleştirilen nüfus çoğunlukla konar-göçer olduğundan, hayvanlarına ayrılacak mera, ekilecek arazi kadar önem taşıyordu.

Osmanlı İmparatorluğu içerisinde XVI yüzyıldan itibaren başlayan iç karışıklıklar, köyler üzerinde fazlasıyla etkili olmaktadır. Ekonomik güçleri iyice zayıflayan çiftçilerin bir kısmı köylerini terk ederek, başka noktalara göç ediyorlardı. Bunlar bir süre sonra diğer köylerin güvenliğini tehdit etmeye başladılar. Bu guruplara karşı derbent teşkilatlarından da yararlanılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğunda önemli birer yerleşim noktası olan derbentleri kuruluş yerlerinin özelliğine göre bazı guruplara ayırarak incelemek mümkündür.

## II. DERBENTLER

**1-Önemli Köprü Ve Geçit Yerlerini Seçmiş Olan Derbentler:** Bir geçit üzerinde kurulmuş olan bazı köprüler, buraların aynı zamanda derbent karakteri taşıdığına işaret sayılmaktadır. Önemli yol güzergahları üzerindeki akarsular üstünde bulunan bu köprüler, önemli birer derbent noktası durumunda idiler. Önemli geçitler üzerinde bulunan derbentler, yolların ve geçitlerin güvenliğini de sağlıyorlardı. Bu köprüler çoğu yerde yolları kontrol edebilecek tarzda inşa edilmişlerdir. Bu

guruba giren derbentlere birçok örnek vermek mümkündür:

- Yusufdepesi derbendi (Ankara - Kırşehir arasında)
- Berazi derbendi (Ergani' ye bağlı)
- Ağırviran derbendi (Gerede civarında)
- Kuşkara derbendi (Mudurnu' ya bağlı)
- Kesikköprü derbendi (Kızılırmak üzerinde, Kırşehir civarında)
- Katranlıbel derbendi (Bursa' ya bağlı)
- Hamzaini derbendi (Kelkit' e bağlı)
- Gözene köyü derbendi (Malatya - Halep yolu üzerinde)
- Ali derbendi (Yenişehir'e bağlı)
- Çavuşlu derbendi (Ereğli - Ulukışla arasında)
- Dardamlu derbendi (Erzincan civarında)
- Arap derbendi (Erzincan civarında)
- Kordil derbendi (Trabzon civarında)
- Kızılbil - Keban Atuçuran derbendi (Arapkir - Eğin arasında)
- Kayarlu derbendi (Biga' ya bağlı)
- Pavli Köprüsü derbendi (Ergene suyu üzerinde, Ergene' ye bağlı)
- Çobansa derbendi (Manisa civarında)
- Sofular derbendi (Haymana civarında)
- Atlandı köyü derbendi (Konya civarında)
- Yağluca (Bağluca) derbendi (Konya civarında)
- Çeşmigir derbendi (Kırşehir civarında)
- Eber - Gedik ve Derecik derbentleri (İshaklı çevresinde)
- Madik boğazı derbendi (Adana civarında)
- Döşeme derbendi (Kütahya civarında)
- Çar - Melik derbendi (Urfa - Birecik arasında)
- Kurt - Kulağı derbendi (Ayaş - Berendi arasında)

- Bilekli derbendi (Karapınar civarında)
- Kargasekmez derbendi (İskenderun - Belen arasında)
- Akçay derbendi (İskenderun - Belen arasında)
- Arnavud derbendi
- Boğaz derbendi
- Hacıhamza derbendi
- Kazan derbendi (Edirne' ye bağlı)
- Mercan köyü derbendi (Sakarya Nehri civarında)
- Kılbasan derbendi (Konya civarında)
- Sürmene derbendi (Torul' a bağlı)
- Tozana köyü derbendi (Torul' a bağlı)

**2-Kaleleri Seçmiş Olan Derbentler:** Derbentlerin kuruluş amaçlarından birisinin de bulunduğu yörenin güvenliğini sağlamak olması nedeniyle; özellikle yolların ve geçitlerin üzerindeki kaleler derbent yerleşmesi olarak düşünülmüştür. Buraları aynı zamanda önemli geçit ve yolların boyladığı alanlardır. Sınır bölgelerinde de bu tip derbent yerleşmelerine rastlanmaktadır. Daha sonraları güvenlik nedeniyle bu yerleşmeler kale haline getirilmişlerdir. Örneğin hac yolu üzerinde güvenlik amacıyla kurulmuş kaleler zinciri oluşturulmuştur. Ayrıca tehlike arz eden kıyı bölgelerinde de denizden yapılan korsanlık hareketlerine karşı kaleler inşa edilerek derbent yerleşmeleri oluşturulmuştur. Bu tip derbent yerleşmelerine ülkemiz sınırları içerisinde bir çok örnek verilebilir:

- Caber kalesi (Fırat Nehri üzerinde)
- Misis kalesi (Ceyhan Nehri üzerinde)
- Payas derbendi
- Hayfa iskelesi civarındaki kaleler

**3-Büyük Vakıf Şeklindeki Arazilerle Han Ve Kervansarayları Seçmiş Olan Derbentler:** Ziraata alınmamış, toprakları işlemek amacıyla kurulmuş olan vakıflara Osmanlı İmparatorluğu'nda da rastlanmaktadır. Kurulan vakıflar sayesinde ziraat alanlarında büyük işletmeler ve önemli sulama tesisleri oluşturulmuştur. Bunun gibi boş alanlar, vakıflar aracılığı ile yerleşmeye açılmış ve nüfuslandırılmıştır. Bu gibi derbent yerleşmelerinin içinde genellikle cami, imaret, han, hamam, çeşme, dükkan ve değirmen gibi tesisler yer almakta idi. Böylesine büyük yatırımların yapılmasında ve büyük tesislerin inşasında, boş alanları nüfuslandırmak kadar, yerleşmemiş insanlara yer ve ev sağlamak düşüncesi de önemli idi. Vakıf şeklindeki arazilere

yerleşen derbentlerin en tipik özelliği, işlek yolların en önemli kavşak noktalarını seçmiş olmalarıdır.

Bazı derbentler ise yerleşim alanı olarak han ve kervansarayların buldukları yerleri seçmişlerdir. Çünkü han ve kervansarayların konuşlandıkları noktalar, o devrin yol güzergahını aksettirmektedir. Ticaret yolları üzerinde kurulmuş olan han ve kervansaraylar, içinde buldukları devrin ekonomik ve emniyet sisteminin birer simgeleridirler. Selçuklular döneminde Anadolu'da her 30-40 km. aralıkla inşa edilen han ve kervansaraylar, imparatorluğun da her döneminin önemli yapılarıdır. Bu eserler, en önemli yol kavşaklarında zengin devlet adamlarınca yaptırılıyorlardı. Bilindiği gibi han ve kervansarayların yapılmalarındaki amaç, yolcu ve tüccarların konaklamaları, ihtiyaçlarının giderilmesi ve dinlenmelerinin sağlanması idi. Belli aralıklardaki önemli yol kavşakları, geçit ve köprü yerlerinde konuşlanan bu binalar emniyet sisteminin de temsilcileri idiler. Derbentçilerin görevlerini yapmadıkları tehlikeli yerlerde, teşkilatlı bir tesis olan han ve kervansarayların yapılmasıyla güvenlik daha rahat sağlanmış oluyordu. Bu yapılar ise, yöre halkının talebine göre belirlenerek inşa ediliyorlardı . Bu tip yerleşmeleri defazlasıyla örneklemek mümkündür :

- Karapınar derbendi (Konya civarında)
- Mehmetpaşa hanı (Sivas civarında)
- Deliklitaş derbendi (Sivas civarında)
- Kurtkulağı derbendi (Çukurova 'nın kapısı durumunda)
- Karamort derbendi (Hatay bölgesinde , Belen - Bağras arasında)
- Çavuşlu derbendi (Ulukışla - Ereğli arasında)
- Güvercinlik derbendi (Doğanhisar 'a bağlı)
- Belen derbendi (Hatay bölgesinde)
- Kızılkilise derbendi (Eskişehir 'e bağlı)
- Rahva düzlüğü derbendi (Bitlis - Tatvan arasında)
- Ulukışla derbendi
- Köse - Bey derbendi (Beypazarı - İstanbul yolu üzerinde)
- Çakıdhanı derbendi (Tarsus civarında)
- Alacahan derbendi (Kangal - Hasançelebi arasında)
- Arkıdhanı derbendi (Akşehir civarında)
- Hortihanı derbendi (Karaman civarında)
- Kadınhanı derbendi Konya 'ya bağlı , Ilgın çevresinde)
- Çavuşluhanı derbendi (Konya 'ya bağlı)
- Burmahan derbendi (Divriği civarında)

- Maraşhanı derbendi (Ulukışla çevresinde)
- Aşhan derbendi (Aşkale çevresinde)
- Tonuzhanı derbendi (Konya bölgesinde)
- Kozolukhanı derbendi (Konya bölgesinde)
- Hacıhamza derbendi ( Tosya - Osmancık arasında)
- İlgınlı derbendi (Hekimhan - Kangal arasında)
- Kösebeyhanı derbendi (Beypazarı civarında)

### III. SONUÇ

1-Derbentler, kırsal kesimde تنها ve boş alanları nüfuslandırmak ve yerleşik hayata geçmemiş olan konar - göçerleri yerleştirmek amacına yönelik bir metodun sonucu olarak ortaya çıkmış yerleşmelerdir . Kırsal nüfusun alana dağılımını güvenlik içerisinde ve sistemli bir şekilde sağlaması bakımından son derece önemlidir .

2-Yerleşim alanının seçiminden de anlaşıldığı gibi, derbentlerin kuruluşunda ulaşım kolaylığı ve güvenliğinin temini iki temel faktör olmuştur. Göçebe hayvancılıktan ziraata geçiş sistemine yönelik olduğundan, derbentlerin kendilerine özel, farklı bir ekonomik yapıları da vardır .

3-İmparatorluk döneminde çok önemli noktalarda konuşlanan derbent yerleşmelerinin içinde bulunan ekonomik ve siyasi yapının gereklerine göre, önemli fonksiyonlarının olduğu kesindir. Ancak, bu fonksiyon zaman içerisinde imparatorluğun son dönemlerinde özellikle tazminat nizamı uygulandıktan sonra

kaybolmuştur. Böylece asırlarca muafiyet yöntemi ile derbencilik yapmış olan köyler, bu görevlerini noktalamış oldular, Osmanlı İmparatorluğunun çeşitli dönemlerinde çok değişik görevler üstlenen derbent yerleşimleri sadece isimleriyle geçmişlerdir genellikle isminin sonunda han olan yerleşmeler, derbent, davul, nöbet gibi yer isimleri derbent yerleşmelerinin birer kalıntılarıdır. Eski derbent yerleşmeleri bu fonksiyon değişimi ile birlikte uzun zaman köy bucak merkezi ya da ilçe merkezi gibi farklı idari merkezlere dönüşmüşlerdir. Bu gün de bu yerleşmeler bir köy, bir kasaba ya da bir şehir yerleşmesinin çekirdeği durumundadırlar.

### KAYNAKLAR

- AKDAĞ. M. (1950) : Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkişaf Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti. Belleten , Cilt : 19 .
- BARKAN. Ö. (1942): Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar. v D . Cilt : 2 . Ankara .
- ORHONLU. C. (1990): Osmanlı İmparatorluğunda Derbent Teşkilatı. Eren Yayıncılık ve Kitapçılık Ltd. Şti. İstanbul.
- ORHONLU . C. (1963): Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretleri İskan Teşebbüsü. İstanbul .
- TONGUR. H. (1946): Türkiye'de Genel Kolluk Teşkili Ve Görevleri. Ankara.
- TURAN. O. (1946): Selçuklu Kervansarayları. Belleten. Cilt: 9. Ankara.